

NÉMETH TIBOR

Franciaország Dél-Amerikában

Francia Guyana (Guyane)

„Ide az ember nem magától megy. Küldik.”¹

FRANCIAORSZÁG ŐSERDEJE

Dél-Amerika észak-keleti részén, Párizstól több mint hétezer kilométernyire, Suriname és Brazília között² terül el Franciaország legnagyobb tengeren túli megyéje: Francia Guyana. Lakosainak (281 000) nyolcvan százaléka területének tizedrészén, a háromszázhusz kilométer hosszú óceáni

partszakaszon él – a főváros, Cayenne (57 047 lakos) is itt található; további kilencztednyi területét őserdő borítja.

Francia Guyana negyvennél is több különböző nyelvű etnikum otthona (*Alby és Léglise*, 2016, 67. o.) – a helyiek viccesen úgy mondják: közülük a fehér ember az igazgató; kreol a tisztségviselő; a vadász indián; a kereskedő kínai; lasoszi a kistermelő, a melós brazil, a szemetet a haiti szedi.

A lakosság harmincöt százaléka külföldi állampolgár, közülük negyvenháromezer tisztázatlan jogi helyzetű személy,

több mint tizenhatezernek semmilyen papírja sincs (*Grossouvre*, 2011) – a hatóságok minden évben ezeket utasítanak ki (*Bechet*, 2012, 116. o.). A tizenkétezerre becsült, főleg Brazíliából érkezett aranyosó fertőző betegségeket hurcolt be és terjeszt (*Granger*, 2008), a malária és a sárgaláz még mindig szedi áldozatait (*Berger*, 2017).

Az öngyilkosok arányszáma a francia országos átlag tizenháromszorosára (*Havard és mtsai*, 2014, 142-145. o.), a fegyveres lopásért elítélteké huszonkétszeres (*Batt és Andriot*, 2017). A munkanélküliek

aránya 32,8 % (*INSEE*, 2013), a munkaképes korú lakosság negyven százaléka semmiféle bizonyítvánnyal nem rendelkezik. 1964 óta működik itt a kormányközi fejlesztéssel épült Európai Űrgyűnökség (European State Agency) egyik legfontosabb bázisa.

Jellemző a nyelvi sokféleség: a francián kívül (mely az egyetlen hivatalos nyelv) a legtöbben a kreol nyelveket használják: a

a munkaképes korú lakosság negyven százaléka semmiféle bizonyítvánnyal nem rendelkezik

¹ *Granger*, 2012, 23. o.

² A három valaha volt Guyana: a brit fennhatóság alól 1966-ban felszabadult gyarmat – ma Guyana (214 970 km²), a valaha volt holland terület – az 1975 óta független Suriname (163 270 km²) és francia Guyana – ma Guyane (86 504 km²).

haiti kreolt (húszezren), a braziliai kreolt (tízezren), a Saint-Lucea-i kreolt (húszezren), a suriname-i kreolt (tizenötezen); de tizenháromezren beszélnek a kínait, négyezren a laoszi hmongot, több tízezeren a különböző indián nyelveket (*Léglise*, 2005, 23–57. o.). A legtöbb nyelvi és kulturális csoport közösségi öntudata mára kifermélt, a francia guyanai közösségtudat azonban meglehetősen tisztázatlan még.

Guyana területére a gyarmatosító anyaország több szerzetesrendet is küldött – Chartres-i Szent Pál leányait (Congregatio Sororum Carnutensium a S. Paulo), a Ploërmeli Keresztény Iskolatestvéreket (Institutum Fratrum instructionis christianae de Ploërmel), a Szent Józsefről nevezett Cluny Nővéreket (Congregationis S. Ioseph de Cluny) és a Jézus Társasága tagjait. Mikor közülük elsőként a jezsuiták megérkeztek,³ legfőljebb száz, fegyverrel bánni képes telepeket találtak ott, és négyezer fekete, valamint százhuszonöt indián rabszolgát,⁴ a keresztény hit dolgában meglehetősen

járatlan népeket (*Armanville*, 2012, 25. o.): „hiába prédikáltunk... semmire nem hallgattak. Szent vallásunk egyértelmű hittételei meg se érintették őket, csak nevettek azokon; imádság, fenyegetés, mind hiábavaló volt.”

A jezsuiták hatékony térítő tevékenység nyomán a következő évben (1710) már huszonketten kérték a keresztiséget a kormányzó jelenlétében nagy pompával megtartott ünnepség keretében; legnagyobb missziós telepükön (Kourou) 1713–1760 között több százan éltek és a második legnépesebb is (Sinnamary) minden évben

legalább háromszázötven indián lakost számlált fenntartása során (1742–1760) (*Collomb*, 2010, 442–443. o.). Miután a jezsuita rendet felszámolták (1773) – bár a francia kormány húsz spirítánus (a Szentlélek Kongregációhoz tartozó – *Congregatio Sancti Spiritus*) papot küldött, majd a forradalom után (1789) az új kormányra esküt nem tevő klerikusok közül sokakat ide száműztek – a katolikusok térítő tevékenysége sokat veszített kezdeti lendületéből (*Collomb*, 2010, 443. o.).

AZ ISKOLÁK

Az Európából érkező hódítók az őslakosok „civilizálására” tett erőfeszítéseinek terepe a missziókon kívül az iskolák voltak. Az első iskolákban (iskolák 1970-ig (!) csak a tengerparti sávban épültek) (*Armoudon*, 2015, 38–40. o.) a színes bőrű lakosság életét szabályozó törvénykönyv (Code noir – 1685)

értelmében csak a fehér telepesek gyermekeit fogadták – betűvetésre, olvasásra és számolásra francia nyelven oktatták és katolikus hitre nevelték őket. A rabszolgatartás végleges megszüntetése (1848) után az oktatás lassanként a felszabadított rabszolgák gyermekeire is kiterjedt (*Puren*, 2007, 281. o.).

Az iskolaköteles korú gyermekek számának növekedésével (1852-ben ezerkétszáz, 1900-ban kétezeröttszáz, 1935-re háromezer gyermek volt iskoláskorú – lásd: *Renault, Lescure és Migge*, 2009, 56. o.)

az első iskolákban csak a fehér telepesek gyermekeit fogadták

³ 1651-ben a jezsuitákat XIV. Lajos király azzal a joggal ruházta föl, hogy „Észak- és Dél-Amerikában Őfelsége birodalmához tartozó bármely szigeten vagy szárazföldi területen megtelepedhetnek” (*Mespoulède*, 1990, 23. o.). 1674-től vándormissziókban, 1709-től megtelepített helyen tevékenykedtek (*Collomb*, 2010, 438. o.).

⁴ Bár egy 1664-es királyi parancs szerint: „az indiánok szabad emberek, a fehérekkel egyenlőséget élveznek” (*Hurault*, 1963, 54. o.).

nem pusztán a tengerparti sávban, illetve az azon kívül élő gyermekek igényei között eddig is jellemző különbségek váltak még hangsúlyosabbá, de az iskolákkal szemben támasztott új igények is felmerültek. A tizenkilencedik század utolsó negyedében a partvidéken élő tanulatlan népességből franciás neveltetést igénylő kisebbség vált ki, mely a társadalomban óhajtott vezető szerepének eléréséhez szükségét érezte a műveltség megszerzésének. Mivel a huszadik század közepéig az iskolák legfontosabb feladata az volt, hogy létrehozzon egy a franciaság értékei iránt elkötelezett színes bőrű vezető réteget (Puren, 2007, 282. o.), a kreolok közül is egyre többen írárták gyermekeiket iskolákba. Az oktatási tartalmak helyi viszonyokra alkalmazása, ahogy a gyarmatbirodalomban máshol, Francia Guyanán sem létezett – az iskolákban itt is pontosan azt tanították, amit az anyaországban: „A gyarmati területek iskolái az európai földrészen fenntartott iskolákkal teljesen megegyeztek mind az oktatási tartalmakat, mind az oktatás szervezését, mind az oktatás nyelvét illetően.” (Uo.)

A vezető társadalmi réteg egyediségének elismerésére sem nyelvi, sem kulturális szempontból nem tartott igényt: „A kreol elit a köztársaság olvasztótégelyében készült felolvadni, öntőformának pedig azt a sablont kívánta, melyet a régi rabszolgatartóitól örökölt.” (Uo.)

Az első prefektus, Robert Vignon akkor érkezett (1946), amikor a száz éve működő fegyenclepet bezárták. Így számolt be első újtjáról:

az iskolákban itt is pontosan azt tanították, amit az anyaországban

„Elszigetelt, elhanyagolt népesség fogadott, amerre csak jártam... Nem találtam semmiféle gazdasági tevékenység nyomát, az itt élők alig termeltek annyit, amennyire szükségük volt és képtelenek voltak ellátni a megyeszékhely igényeit is.” (Armanville, 2012, 37. o.)

Vignon a mezőgazdaság termelékenységének javítása, az úthálózat fejlesztése és a járványok visszaszorítása mellett (Ferrarini, 2017) kiemelt feladatként kezelte az őslakosok letelepítését. Indián gyermekek társadalomba emelését segítő bentlakásos iskolák alapításában segédkezett,⁵ őslakos népeket segítő

hívatalt (Service des Populations Primitives en Guyane française) hozott létre azzal a céllal, hogy „tanulmányozzák a Guyanában élő őslakosok egészség- és népességügyi, társadalmi és gazdasági problémáit” (Armanville, 2012, 40. o.), a jövődöbéli tanárok számára pedig ösztöndíj-rendszert vezetett be.

A tengerparti sávon kívül, őserdei környezetben élő népesség iskoláztatása csak azután kezdődött, hogy Guyana Franciaország tengerentúli megyéje lett (1946). Azzal, hogy Guyana lakói francia állampolgárságot kaptak,⁶ az őslakosok számára is kötelezővé lett az oktatás (1948-tól) – számukra 1949 és 1970 között öt bentlakásos intézményt (home) hoztak létre (Nocus és mtsai, 2014, 111. o.). A helyi nyelvek közül egyetlen egy sem kapott törvényes védelmet (Fillol és Vernaudon, 2009, 8. o.).

A Franciaország egészére meghirdetett decentralizációs törekvések meggyökerez-

⁵ Ezekben az intézményekben harminc esztendő alatt nagyjából ezernyolcszáz gyermeket oktattak-neveltek. Barbotin atya (1909–1993) mondása a hetvenes évekből mindegyikben ismert volt: „Ahhhoz, hogy egy kis indiánból jó keresztény váljék, árvává kell tennünk előbb.” (Pour faire d'un petit indien un bon chrétien, il faut d'abord en faire un orphelin; Armanville, 2012, 55. o.)

⁶ Az állampolgárság francia értelmezése terület szerinti (jus soli): a Francia Köztársaság állampolgárának lenni politikai közösséghez tartozást jelöl, semmi köze a vér szerinti (jus sanguinis) értelmezéshez.

tetésével (1982) a többi tengeren túli régióhoz és megyéhez (DOM-TOM) hasonlóan Guyana is sajátos arculatot alakíthatott ki – saját költségvetéssel és területrendezésre irányuló fejlesztési tervvel, az oktatásra vonatkozó országos irányelvek egyéni szabályozásának lehetőségével.⁷

A TENGERENTÚLI MEGYE

Az, hogy Guyana Franciaország tengerentúli megyéje, azt is jelenti, hogy a tankönyvek és oktatási segédanyagok még ma is Franciaországból érkeznek. Ezek a kiadványok francia anyanyelvűek számára készülnek, márpedig a guyanai oktatási intézmények hallgatóinak több mint fele nem francia anyanyelvű, és a diákok anyanyelve legtöbbször oktatóik számára is teljesen ismeretlen. Ráadásul az itteni természeti és emberi környezet jelentősen különbözik az európaiától – a kis gyufaárus lány élet-halál harca a decemberi hideggel karácsonykor, a gall ősök életkörülményei vagy Luther küzdelme az egyház megújításáért sok tanuló számára az övétől markánsan különböző világot jelenítenek meg. Az ebből fakadó nehézségek kezelésére az országos irányelvek helyi szabályozásaképpen az új évezredre az iskolákban bizonyos változtatásokat engedélyeztek: lehetőség nyílt a történelem és a földrajz tantárgyak helyi sajátosságokat is figyelembe vevő oktatására (Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale, 2000) és a helyi nyelvek oktatását illetően is történt előrelépés. Bár a törvény már 1975 óta úgy rendelkezik, hogy „a regionális nyelvek és kultúrák oktatása az

oktatási folyamat teljes hosszában végezhető”,⁸ valamint, hogy „a tengerentúli tartományokban használt helyi nyelvek a Nemzet örökségének megbecsült részét képezik és politikai szintű támogatást élveznek (Loi d'orientation pour l'outre-mer, 2000)”, az iskolákban guyanai kreol nyelvet csak 1986 óta oktatnak (Alby és Ho A. Sim, 2010, 181. o.). Noha már 1986-ban jogi támogatást kapott az az oktatáspolitikai döntés is, miszerint „a megyei önkormányzat dönt arról, hogy a hatáskörébe tartozó iskolai intézmények közül hol és mit oktassanak”,⁹ kétnyelvű oktatás csak 2008 óta létezik és még ma is mindössze négyszáz tanuló érint. Mivel Franciaország aláírta a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját (bár a mai napig nem ratifikálta), az oktatásban és a közigazgatásban a helyi nyelveknek és kulturális örökségeknek sokkal nagyobb megbecsülést kellene, hogy biztosítson Francia Guyanában is.

Az oktatásban részesülők száma gyorsan növekszik – az általános és középiskolákban tanulók száma 2014-ben tizenhétézerrel volt magasabb, mint tíz évvel ezelőtt (2014: 77 650 tanuló); az óvodai ellátásban részesülők száma is folyamatosan emelkedik – ez a háromévesek nyolcvan, az ötévesek kilencven százalékat jelenti (2014). Ezzel párhuzamosan az oktatók létszáma is nőtt – 2004 és 2014 között negyvennégy százalékkal (INSEE, 2014).

A diákok egyre sikereesebbek az iskolákban: a tizennyolc és huszonnégy év közötti fiatalok negyvenöt százaléka rendelkezik az általános iskola felső tagozatán, szakmunkásvizsgán vagy középiskolában szerzett bizonyítvánnyal (ez az arányszám 1999-

⁷ 1986-ban e változtatások hatására a helyi nyelvek közül először a kreolt kezdték tanítani az iskolákban, majd 1998-tól több is tanulható fakultatív jelleggel. Lásd ezzel kapcsolatban: Puren, 2007

⁸ Journal officiel de la République française, 75-620. számú törvény, 1975/07/11

⁹ Journal officiel de la République française, 84-747. számú törvény, 1984/08/02

ben harmincöt százalék volt), a közülük érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők aránya tizenkilenc százalék (ez az arányszám 1999-ben tizenkettő százalék volt). Az érettségi vizsgán sikerrel teljesítők száma is nő – ma négy tanulóból három már sikeres vizsgát tesz.

Az iskolarendszerből a tanulók több mint harmada végbizonyítvány megszerzése nélkül távozik – ez több mint kilencezer tanulót jelent (2014), annak ellenére is, hogy a középiskolai diákok majdnem fele ösztöndíjban részesül – a márpedig egy olyan területen, ahol a családok majdnem harmada (32,5 százalék – 2014) a szegénységi küszöb alatt él, ez hatalmas ösztönző erő kellene, hogy jelentsen (INSEE, 2014). Az oktatási előjáróság (Académie de Guyane) egyik legfőbb célkitűzése ezért az oktatásból végzettség megszerzése nélkül kikerülők és az oda egyáltalán be sem iratkozók számának csökkentése – az elszigetelt földrajzi helyzet és a magas utazási költségek

mellett a kollégiumok hiánya jelenti a legnagyobb nehézséget a családok számára.

Ahogy minden tizenhat év alatti helyi lakosnak, az oktatás az indián gyermekek számára is kötelező – a hat és tizenhat éves indián gyermekek közül több mint kétezer mégsem jár iskolába. Még amikor általában be is járnak, egy-egy nagyobb vadászat, halászat vagy idénymunka alkalmával rendszerint heteket hiányoznak (Ali, 2016). A hatóságok pedig szemet hunyának.

2015 óta Francia Guyanának saját egyeteme van (a helyi felsőoktatás 1982 és 2014 között regionális intézmény keretében működött – Antillák és Guyana egyeteme: Université des Antilles et Guyane) – a jövődöbéli oktatók képzése a tanító- és tanárképző karokon folyik (Institut universitaire de formation des maîtres és École supérieure du professorat et de l'éducation). Arról tanulnak ott, milyen lesz Guyana, és hogy kié.

IRODALOM

- Alby, S. és Ho-A-Sim, J. (2010): Limites de la prise en compte de la diversité des publics scolaires en Guyane. *Raisons Éducatives*, 169-190. HAL, archives ouvertes.fr, halshs-00665368, Letöltés: <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00665368/document> (2017. 11. 20.)
- Alby, S. és Légli, I. (2016): L'éducation bilingue dans le contexte multilingue guyanais: dispositifs cloisonnants et pratiques pédagogiques innovantes. In: Christine Hélot és Jürgen Erfurt: *L'éducation bilingue en France: politiques linguistiques, modèles et pratiques*, HAL, archives ouvertes.fr, 978-2-35935-175-0., Letöltés: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01426303/document>, (2017. 11. 20.)
- Ali, M. (2016): L'idéologie éducative Wayana-Apalāi : l'identité culturelle autochtone à l'épreuve de l'écosystème. *Nuevo Mundo – Mundos Nuevos*, Letöltés: <https://nuevomundo.revues.org/69552> (2017. 11. 20.)
- Armanville, F. (2012): *Les Homes Indiens en Guyane française: pensionnats catholiques pour enfants amérindiens – 1948–2012*. Aix-Marseille Université, Département d'anthropologie, Marseille. Szakdolgozat. Letöltés: <https://www.yumpu.com/fr/document/view/16849849/les-homes-indiens-en-guyane-francaise-guyaweb> (2017. 11. 20.)
- Armoudon, N. (2015): *Rapport à l'école et perception de la réussite des collégiens d'Apatou de Guyane*. Université Paris Ouest Nanterre-La-Défense, Párizs. Szakdolgozat. Letöltés: <https://bdr.u-paris10.fr/theses/internet/2015PA100204/2015PA100204.pdf> (2017. 11. 20.)
- Batt, M. és Andriot, C. (2017): Violences en hausse en Guyane: comment le passé donne quelques clefs. *The Conversation*. Letöltés: <http://theconversation.com/violences-en-hausse-en-guyane-comment-le-passe-donne-quelques-clefs-71505> (2017. 11. 20.)

- Bechet, C. (2012): L'immigration latino-américaine en Guyane: de la départementalisation (1946) à nos jours. *Histoire*, Université Michel de Montaigne, Bordeaux.
- Berger, S. (2017): Infectious diseases in French Guiana. *Gideon Informatics*. Letöltés: http://www.portail-takari.org/upload/Divers/300_Plaquette_illettrisme_en_guyane_2015.pdf (2017. 11. 20.)
- Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale (2000): *Adaptation des programmes d'histoire et de géographie pour les enseignements donnés dans les DOM*. Letöltés: <http://www.education.gouv.fr/bo/2000/8/ensel.htm> (2017. 11. 20.)
- Collomb, G. (2010): Missionnaires ou chamanes? Malentendus et traduction culturelle dans les missions jésuites en Guyane. In: Lamaison, D.: *La Guyane au temps de l'esclavage, discours, pratiques et représentations (XVIIe-XIXe siècle)*. Calenda.
- Ferrari, H. (2017): *Les débuts fiévreux de l'Institut Pasteur à Guyane, Une Saison en Guyane*. Letöltés: <http://www.une-saison-en-guyane.com/article/science/les-debuts-fievreux-de-linstitut-pasteur-de-la-guyane/> (2017. 11. 20.)
- Fillo, V. és Vernaudon, J. (2009): *Vers une école plurilingue dans les collectivités françaises d'Océanie et de Guyane*. L'Harmattan, Párizs.
- Granger, S. (2008): La Guyane, un territoire Caraïbe en voie de sud-américanisation. *EchoGéo*. Letöltés: <https://echogeo.revues.org/6503> (2017. 11. 20.)
- Granger, S. (2012): *La Guyane et le Brésil, ou la quête d'intégration continentale d'un département français d'Amérique*. Géographie, Université Paris III-Sorbonne Nouvelle, Institut des Hautes Études de l'Amérique Latine, Párizs. Letöltés: https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00707041/file/ThA_se_S_Granger_Guyane-BrA_sil.pdf (2017. 11. 20.)
- Grossouvre, M. (2011): Les étrangers en Guyane: pour en finir avec la peur. *Migrants Outre-mer-RESF Guyane*, 31/10/2011. Letöltés: <http://www.migrantsoutremer.org/Les-etrangers-en-Guyane-pour-en> (2017. 11. 20.)
- Havard, J-P, Kulesza, P. és Merlet, R. (2014): *French Guiana, Iwgia – The Indigenous World, Koppenhága*. Letöltés: https://www.iwgia.org/images/publications/0671_I2014eb.pdf (2017. 11. 20.)
- Hurault, J. (1963): *Les Indiens de Guyane française. Problèmes pratiques d'administration et de contacts de civilisation*. Martinus Nijhoff, Hága.
- INSEE (2013): *Comparateur de territoire*. Letöltés: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/1405599?geo=DEP-973> (2017. 11. 20.)
- INSEE (2014): *L'état de l'école en Guyane: des progrès à suivre*. Letöltés: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/1285586> (2017. 11. 20.)
- Journal officiel de la République française, 75-620. számú törvény, 1975/07/11, *Légifrance*. Letöltés: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000334174> (2017. 11. 20.)
- Journal officiel de la République française, 84-747. számú törvény, 1984/08/02, *Légifrance*. Letöltés: https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000878215 (2017. 11. 20.)
- Léglise, I. (2005): Contacts de créoles à Mana (Guyane Française): répertoire, pratiques, attitudes et gestion du plurilinguisme. Études Créoles 28 (1). *HAL, archives ouvertes.fr*, Letöltés: <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00221528/document> (2017. 11. 20.)
- Loi d'orientation pour l'outre-mer (2000): 2000-1207/34. cikkely, *Légifrance*. Letöltés: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000387814> (2017. 11. 20.)
- Mespoulède, J. (1990): *Indiens et Jésuites en Guyane 1666–1763*. Szakdolgozat, Université de Bordeaux III, Bordeaux.
- Nocus, I., Vernaudon, J. és Paia, M. (2014): *Apprendre plusieurs langues, plusieurs langues pour apprendre: l'école plurilingue en Outre-mer*. Presses Universitaires de Rennes, Rennes.
- Puren, L. (2007): Contribution à une histoire des politiques linguistiques éducatives mises en œuvre en Guyane française depuis le XIXe siècle. In: Légglise, I. és Migge, B. (2007): *Pratiques et représentations linguistiques en Guyane*. IRD Éditions. Letöltés: <http://books.openedition.org/irdeditions/6936> (2017. 11. 20.)
- Renault-Lescure, O. és Migge, B. (2009): Langues et école en Guyane. In: Fillo V. és Vernaudon, J.: *Vers une école plurilingue dans les collectivités françaises d'Océanie et de Guyane*. L'Harmattan, Cahiers du Pacifique sud contemporain, HAL, archives-ouvertes.fr. Letöltés: <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00714728/document> (2017. 11. 20.)